

УДК 94(477.62):316.343.37“1930”

Є. В. Славич

СЕЛЯНСТВО ДОНБАСУ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1930 р.

В статті розглядається малодосліджена сторінка з історії селянства Донбасу – голод 1930 року. Вперше виокремивши цю проблему, автор робить спробу комплексного аналізу становища донецьких і луганських селян в умовах нестачі продовольства. На основі архівних джерел і спогадів очевидців характеризуються головні причини голодування, наводяться його масштаби, динаміка, територіальні і хронологічні межі, вплив на повсякденне життя. Великої уваги приділено аналізу соціального складу голодуючих, їх поведінки, способів порятунку від лиха, настроїв і морально-психологічного стану. Зазначається, що голод разом із колективізацією і розкуркуленням, був одним з чинників загострення соціальної напруги на селі, обумовлював початок масштабного розселення Донбасу. Масове голодування сільського населення краю в 1930 році оцінюється як черговий передвісник широкомасштабної трагедії, що вразила усю країну в 1932-1933 рр.

Ключові слова: Донбас, селянство, голод 1930 р., повсякденне життя, стратегії поведінки.

Серед реальних наслідків більшовицьких аграрних перетворень в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. особливе місце займає голод. Примусова колективізація і розкуркулення обернулися для селян не лише докорінним зламом традиційних засад господарювання і змінами самого укладу життя – вони поставили під сумнів їх фізичне існування. Саме таку ціну за “реформу” по-сталінськи мусило сплатити селянство. З огляду на тривалі пошуки вирішення аграрного питання в сучасній Україні, об’єктивне осмислення досвіду минулого конче необхідне для застереження і сьогодні.

Після більш ніж піввікового замовчування, в роки незалежності вітчизняними дослідниками здійснена велика робота з комплексного відтворення причин і наслідків голодувань сільського населення в часи першої п’ятирічки. Певне висвітлення знайшли сюжети голоду в 1928-1929 рр. Як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні виключної уваги було приділено всебічному аналізу Голодомору 1932-1933 рр.. В той же час, практично не вивченою дотепер залишається проблема голоду 1930 р., зокрема в Донбасі. Окремі дослідники лише в контексті трагедії 1932-1933 рр. побіжно вказують на перманентні голодування попереднього періоду. Так, С.В. Кульчицький і Є.П. Шаталіна у спільній статті лише одним абзацом розширюють “хронологію голоду” на 1929-1932 рр., коли “більшість артілей” не змогли розрахуватися з колгоспниками і останні “відчували гостру нестачу продуктів, голодували...” [1, с. 44]. А.О. Климов відзначає “дефіцит” хліба по селах Луганщини “уже в 1930-1931 роках” [2, с. 206]. Т. Беспечний стисло стверджує, що в 1930 році селяни Донбасу і сусідніх округ було доведені “до стану голоду” [3, с. 52]. В нещодавньому науково-популярному нарисі про колективізацію сільського господарства Донецького регіону С.В. Кульчицький дещо детальніше показує “прояви голодування” в контексті хлібозаготівлі з урожаю 1930-го [4, с. 68-69], однак багато аспектів залишилися поза увагою автора, та і саму проблему становища селян в умовах “продовольчих ускладнень” не було виокремлено.

Таке загальне висвітлення, на нашу думку, є причиною існування низки невизначеностей, навіть стосовно базового моменту окреслення вражених голодом районів. Зокрема, авторитетний дослідник В. Марочко, аналізуючи особливості формування території Голодомору, “голодування” першої половини 1930 р. обмежує окремими регіонами РСФРР та Казахстану [5, с. 170-171]. При визначенні хронологічних меж голоду в Україні, 1930 рік, на думку автора, “випадає”, адже тоді український селянин “не голодував, хоча і не жирував” [6, с. 294-295]. А в брошурі, присвяченій Голодомору в Донбасі, науковець лише вказує на “локальне голодування селян влітку та восени 1931 р.” [7, с. 31]. Отже, як змістовні, так і регіональні аспекти проблеми досі потребують свого вирішення.

Цими обставинами і зумовлюється актуальність даної роботи, метою якої є комплексний аналіз становища селянства Донбасу під час голоду 1930 р.

Вже перша “більшовицька весна” знаменувала собою велике лихо для сільського люду Донецького басейну. За допомогою надзвичайних методів у колгоспи “було зібрано абсолютну більшість землі”, по одній лише Сталінській округі усупільнено майже півмільйона гектар, а план з колективізації посівних площ виконано на 148,4% [8, с. 18]. Однак, ці перші “звитяги” колгоспного ладу, так само як і класові чистки села від “куркулів”, більшістю селян сприймалися під кардинально іншим кутом, аніж позиціонувалися партійними демагогами, заголовками газет чи демонстраціями. Навіть затяті ідеологічні послідовники нового аграрного курсу не могли знайти його реального, “переможного” змісту, відчутти по-справжньому, по-селянськи, власними пальцями. Натомість, було важко приховати повну дезорганізацію сільського господарства, повсюдно бракувало насінневого матеріалу, селяни скорочували посівні площі або ж взагалі розпродували роками нажите майно і полишали села. Саме це стало для кожного господаря найбільш відчутним результатом більшовицьких перемог на хлібозаготівельному фронті, блискавичного перевиконання державних планів (ще до 1 листопада 1929 р. було виконано річний план з усіх культур на 106,6% [9, с. 293]). Більше того, разом із трагічною картиною занепаду власних господарств, разом із драматичними сценами арештів, конфіскацій і виселень людей зі своїх домівок, до повсякдення донецького і луганського села увірвався голод. На відміну від складної для “мужика” термінології і статистичних показників, розуміння надзвичайних наслідків голодувань було закладено у селян генетично. І віри в те, що “усе йде за планом”, лишалося все менше. Якщо голод 1928-1929 рр. був спричинений значною мірою природним лихом, то в “рік

великого перелому” уповати на стихію було нічого. Великого розуму не вимагалось, щоб виявити зв’язок між реаліями колективізації, державних заготівель та відсутністю у селян вирощеного ними ж самими хліба.

Загрозливі результати поточних “заходів радянської влади на селі” фіксували і партійні наглядачі, що “моніторили” стан справ в округах. 25 березня 1930 року І. Кулик, уповноважений по Маріупольській окрузі, у своєму звіті повідомляв про зниження матеріального добробуту частини селян “зі вступом до колгоспу”, відзначав значне погіршення “останнім часом” постачання села харчами та крамом: “Нема на селі найпотрібніших продуктів, особливо почувається брак риби (засолу), олії та махорки” [10, арк. 32]. В квітні-місяці продуктів харчування не вистачало “в низці комун” Велико-Янісольського району, “систематично недоїдала” біднота Старобільщини [11, арк. 40 зв.]; в с. Поповка Артемівської округи 100 бідняків сиділи “абсолютно без шматка хліба” [11, арк. 48 зв.]. Поступово в селах Донбасу почали формуватися окремі осередки масового голодування, на які вже не могла не реагувати влада. У спецповідомленні ДПУ до московського центру від 3 травня 1930 р. відзначалася загрозлива ситуація в Старобільській окрузі: “Кількість сіл та господарств, вражених продовольчими труднощами, збільшується. Допомога, що надається є зовсім недостатньою...” [12, арк. 128 зв.].

Селянство аграрної Старобільщини, очевидно, одним із перших відчуло на собі реальну загрозу фізичного існування. У Містківському районі нестача хліба спостерігалася по усім сільрадам, а загальна кількість голодуючих перевищувала “5 тисяч господарств” [12, арк. 128 зв.]. По селах інших районів ситуація була не набагато кращою. У с. Буньчуківка (Білокуракінський р-н) “положення з продовольством катастрофічне”, в с. Смолянинове (Ново-Айдарський р-н) – “серйозні продовольчі складнощі” [12, арк. 129]. Серед голодуючих були як одноосібники, так і колгоспники. Не дивно, адже фактичної різниці між ними під час хлібозаготівлі 1929-1930 рр. не було, карально-репресивний механізм викачки збіжжя усе селянство відчуло колективно. У значної частини індивідуальних господарів, як і у членів новостворених колгоспів на весну 1930 р. не залишилося власних “недоторканих запасів” їжі. Тож з дня-у-день селяни змушені були шукати шляхи порятунку від голоду.

Розповсюдженням явищем стали масові ходіння голодуючих до сільрад, будинків колгоспного керівництва, амбарів з вимогою дати хліба. Найбільш активно себе проявляла жіноча частина селянської спільноти. Так, у с. Барикіно (Містківський р-н) 30 жінок прийшли до сільради з вимогою “Давайте хліба”. По с. Климівка 40 жінок “явилися” до сільради, категорично відмовляючись віддавати мірчук, що відпущався іншим селам згідно з нарядом окружного торгу. У с. Кругле бідняки по декілька разів приходили до сільради, просячи хліба [12, арк. 129]. Безперечно, така реакція була очікуваною і справедливою: хто забрав – з того і питати. Також зрозуміло, що поведінка частини селян значно радикалізувалася – голод став останньою краплею навіть для тих, хто ще намагався знайти виправдання для інших напрямків аграрної політики компартії. Масла у вогонь підливало й те, що розподіл виділеного для голодуючих хліба часто відбувався за вибірковим принципом. Наприклад, в низці артільей Старобільщини були факти “різкого невдоволення нужденних одноосібників” тим, що допомога надавалася лише колгоспникам. В с. Смолянинове (Ново-Айдарський р-н) “деяка допомога (20 фунтів у місяць на їдця)” видавалася тільки членам колективних господарств [12, арк. 129]. Тож, класовий підхід брав гору і в справі порятунку життя селянства.

У червні 1930 р. органи ДПУ повідомляли вже про 12 округ в Україні, де були наявні “продовольчі труднощі”. Було зафіксовано і розширення території голоду в Донецькому басейні. Більше того, в Артемівській, Луганській і Сталінській округах визнавалося “найбільш гостре положення”. Приголомшливими були і загальні масштаби: “Для забезпечення 1,8 млн. бідняцьких господарств необхідно 3 млн. пуд. борошна. В наявності ж є борошно для забезпечення 0,9 млн. господарств” [13, с. 474].

Документи свідчать, що голод найперше вражав “соціально близькі” радянській владі бідняцькі господарства, не зважаючи на їх участь у найбільш доцільних формах господарювання. В колгоспі “Червона Україна” (Гришинський р-н) “біднота голодує, хліба зовсім немає”; в бідняцькій артілі ім. Леніна (Луганська окр.) “відчувається гостра нестача хліба”; в колективах с. Богоявленка (Павлівський р-н) “20 бідняцьких господарств не мають хліба” [13, с. 474]. Для виправлення “тяжкого стану з харчуванням” колгоспної бідноти Артемівської округи не вистачало “10 000 пудів зернохліба” [14, арк. 2]. Навіть загнані до колективів, селяни просто не могли нормально працювати в умовах голоду. Відсутність харчів ставала причиною не лише волинок незгідних з колективізацією селян, а й невиходу на роботу через виснаженість. Так, в артілі Станично-Луганського району відзначалися масові випадки відмови від роботи на ґрунті голоду, адже 190 колгоспників вживали в їжу сурогати. В Старобільському районі члени артілі, що носила почесне ім’я Сталіна, усі разом відмовилися виїхати в поле для полоття просапних культур [13, с. 474]. В с. Шелестівка, Біловодського району, через незадовільний стан з продовольством на одній з ділянок селяни відмовилися від роботи і розібрали коней. На загальних зборах було чути крики: “Давайте хліба, тоді будемо працювати” [15, арк. 1080].

Подальшою акцією селян логічно стали виходи із колгоспів. Звісно, існувало і так багато причин, але голод був останнім аргументом навіть для найбільш зваженої частини мешканців. Зокрема, в с. Анадолі Маріупольської округи після відчайдушних вимог видати борошна багато хто з натовпу протестуючих жінок вирішили вийти з артілі [13, с. 475]. У комуні ім. Дзержинського (Янісольський р-н) ще після весняної сівби “вибуло 18% батраків, 25% бідняків, 71% середняків” [8, с. 18]. В населених пунктах Луганської округи з весни “не припинялися” виходи з колгоспів і розбір усупільненого майна, чому сприяли “відсутність фуражу” і “продовольчі труднощі” [12, арк. 68]. Теж саме масово і в Старобільській окрузі. В с. Шелестівка (Біловодський р-н) лише за 3 червня подано 123 заяви про вихід з артілі через відсутність хліба. В с. Лиман були “факти виходів бідняків”, а між рештою колгоспників до всього ще й загострилися взаємини – йшли “сварки на ґрунті продтруднощів” [15, арк. 1080 зв.].

Супутниками зазвичай розміреного селянського повсякдення стали масові “волинки”, бійки, збройні сутички тощо. Головними дійовими особами були, в основному, самі ж селяни. Результати штучно роздмухуваної класової боротьби поділили їх на два ворожих табори: місцевих виконавців хлібних заготівель і тих, хто від них постраждав. Порівняно з травнем-місяцем, у червні 1930 р. збільшилися масштаби невдоволення через голод. Виступи стали чисельнішими і тривалішими. В с. Боровеньки (Ново-Астраханський р-н) натовп зі 100 жінок разом із маленькими дітьми вимагали видачі хліба. В с. Барикіно (Містківський р-н) група з 30 жінок явилася в сільраду з такими ж вимогами, проте, очевидно, діяла значно рішучіше – “...голова артїлі – робітник Коваленко, боячись розправи, втік з села” [15, арк. 1080 зв.]. В с. Бахмутівка Луганської округи селяни кілька днів намагалися розібрати мірчук, що зберігався на млині. Спроби вивезти збіжжя “зустріли активний спротив волинщиків” [15, арк. 1081]. 10 червня біля сільради зібралось 300 осіб з вимогою хліба. В натовпі було чутно викуки: “Необхідно зробити повстання і забрати хліб!”, “Навіщо нам стояти тут?...Треба вбити кількох радянських працівників, тоді нам дадуть хліба!”. Лише після обіцянки секретаря партосередку вирішити справу, натовп заспокоївся і розійшовся. Однак, на наступний день біля 100 селян прийшли до квартири секретаря, стукали у вікна, погрожували розправою і вимагали “протягом двох днів роздобути хліба, інакше буде розбита комора, млини і розподілений хліб серед нужденних”. [13, с. 370-371].

В екстремальній ситуації голоду в очах селян ворогом був не політично затаврований “куркуль”, як того хотіла влада, а кожний причетний до хлібозаготівлі представник влади. Над “куркулями” і так познущалися, а ті, хто лишився – переважно голодували однаково з іншими. Характерним був випадок на Старобільщині: “В с. Климівка натовп з 50 жінок перешкодив відправці мірчуку для інших сіл. Бідняки виступають разом з куркулями” [15, арк. 1080 зв.]. В складі “волинщиків” бували і колишні червоні партизани. Так, в х. Попівка (Білокуракінський р-н) натовп селян під керівництвом двох бійців за “владу рад” прибув до комори і вимагав дати хліба, погрожуючи зруйнувати будівлю. Виступ був успішним – уповноваженого Чумаченко змусили відкрити зерновий амбар [15, арк. 1081].

Отже, умови масштабного голодування максимально згладжували наявні політико-ідеологічні суперечності серед звичайних сільських мешканців. Районний уповноважений з хлібозаготівлі, місцеві найбільш вислужливі заготівельники, прибулі “помічники” з міст – ось хто на справедливу думку селян були “чужорідними елементами” на селі. Саме ці люди і стали об’єктами подекуди жорстоких розправ, вбивств і погромів, що влада класифікувала як “селянський терор”. Однак, безперечно, радикальні дії селян були відповіддю на наслідки терору державного, місцевим провідникам якого люди мстилися в першу чергу. Більше того, селяни бачили, що хліб був в коморах, і спочатку мирно просили допомоги. Навіть у згаданому випадку на Луганщині, до того як організувати “волинку”, селяни Бахмутівки подали до сільради 194 заяви про видачу хліба на 456 їдців (86 господарств абсолютно не мали продовольства, а 108 – лише на кілька тижнів) [16, с. 371]. Однак повертати відібраний хліб вдавалося не часто.

26 червня 1930 р. в черговій доповідній записці Інформвідділу ДПУ УСРР повідомлялося, що “продовольчими труднощами” вражено вже 17 округ України, а в окремих районах і селах фіксувалися “гострі форми голодувань”. Серед районів Донбасу найтяжче було на Старобільщині, де голод і почався раніше. Не змінилася ситуація у вже згаданому Містківському районі, в селах якого як і раніше потребували продовольства більше 5 тисяч господарств. В с. Целуйкове (Білокуракінський р-н) голодувало до 50% населення, в с. Рудове – до 600 чоловік. В с. Шульгинка (Старобільський р-н) потребувало хліба до 1200 осіб, в Чмирівській сільраді – до 300 осіб. В с. Лиман “кількість голодуючих колгоспів” збільшувалася “з кожним днем”. В деяких колективах продовольство мали “усього 50% нужденних” [15, арк. 1077, 1080 зв.]. Селяни продовжували ходити і просити хліба, проте сподіватися лишалося тільки на себе. Влада хоч і надавала допомогу, але її, за визначенням самих же партійців, було аж ніяк недостатньо. По цілій “низці місць” фіксувалися бюрократизм, видача хліба куркулям, відмова біднякам, розбазарювання хлібних запасів, призначених голодуючим [15, арк. 1076].

Самостійний пошук продуктів став першою “заповіддю” сільського населення. Одноосібники, в яких після “вихру” розкуркулення і колективізації лишилися більш-менш вцілілі господарства, розпродували залишки майна. На отримані гроші купували продовольство. Правда, цей процес владою характеризувався по-іншому: “В індивідуальному секторі деякі середняки і бідняки починають розбазарювати своє майно і сільськогосподарський інвентар, купуючи хліб на приватному ринку за завищеними цінами” [15, арк. 1073]. Втім, в екстремальних умовах, коли на кону життя, селянину було байдуже навіть на майбутнє свого господарства, яке і так “соціалістичний штурм” поставив під велике питання.

Більше того, голод змусив частину хліборобів взагалі зруйнувати свій зв’язок із землеробством. Процес вимушеного розселення боляче вдарив по донецькому і луганському селу, мешканцям якого було простіше за інших дістатися до робітничого середовища, де стан з харчуванням був кращим. В пошуках порятунку люди лишали свої землі і хати, опановували нові професії, влаштовувалися на промислові підприємства. Окрім одноосібників, серед “заробітчан” було чимало колгоспників. Так, в СОЗі “1 травня” (Сталінська округа) спостерігалася “тяга на виробництво” через відсутність продовольства, недостатнє і невчасне розподілення авансів” [15, арк. 1080]. На жаль, часто “відходництво” носило не тимчасовий характер. З цього приводу згадував свідок тих подій І. Стріонов: “Колгоспному селянству не лишалося нічого іншого, як навскіс зацвяховувати дошками вікна й двері хат і виїжджати зі своїми родинами в промислові центри шукати роботу... На всіх вулицях збільшувалася кількість безлюдних будинків і дворів. Більшість з селян йшла з сіл не просто, аби згодом повернутись. Вони йшли назавжди, проклинаючи все на світі...” [17, с. 173-174].

Значно важчою була доля тих, хто лишався в селах. Усі їстівні запаси поступово вичерпувалися, а до нового врожаю ще було треба дожити. Все частіше до щоденного раціону харчування селян входили сурогати. Найтяжче було на Старобільщині. В с. Єпіфанівка і бідняки, і деякі середняки харчувалися "сурогатами, переважно борошном з дубових жолудів". В с. Барикіне бідняк Сизих приніс до сільради шматок хліба, який був спечений "з примішок остюків на 95%". Більшість бідняцьких господарств в селах Міловського району їли сурогати, внаслідок чого фіксувалися "захворювання на ґрунті голоду" [15, арк. 1077 зв.]. В селах Боровеньки та Няньчине через нестачу хліба селяни хворіли і пухли від голоду [13, с. 533]. У той час, коли Й. Сталін у політичному звіті XVI з'їзду ВКП(б) перераховував обставини, що "ведуть до неухильного покращення" життя робітників і селян [18, с. 291], примара голодної смерті над селом стала все більш реальною.

Повсякденні розмови, переживання і настрої сільських мешканців Донбасу визначалися цим спільним горем. В умовах нестачі продовольства, селянам було не до обговорення досягнень індустріалізації чи захоплення диво-"фордзонами". Пошук винних у відсутності їжі став головною і найболючішою темою. "Держава позабирала все і загнала до колективів, де доводиться голодувати і не бачити навіть хліба", – заявляв член колгоспу із символічною назвою "Гарне життя" у Сталінській окрузі [13, с. 475]. На Старобільщині, в с. Білокуракіне велика група селян, що зібралася біля кооперативу, обговорюючи питання "продовольчих труднощів" дійшла до загальної думки, що "у всьому винна хлібозаготівля". Біднячка Рогозянова висловлювалася щодо стану справ: "Минулої осені ми активно виконували вимоги влади. Віддали свій хліб і допомагали його шукати у куркулів... зараз ми голодні, муки нам не дають... хай спробують приїхати до нас за хлібом – вони подивляться, що знущаться над селянами довгий час не можна" [15, арк. 1078 зв.]. Навіть колишні прихильники "заходів радянської влади на селі" розуміли справжні причини голоду.

Також у щоденному спілкуванні на селі все частіше лунали слова невдоволення робітничим класом, який офіційно хоч і був найпершим помічником змученого "куркулями" селянства, насправді показав себе зовсім з іншої сторони. Ревність до робітництва підсилювалася і тим, що селянам Донбасу було неважко наочно побачити і порівняти зі своїм буття "союзного" класу. Характерним є висловлювання бідняків хутора Сеньков Біловодського району. Так, жінки і чоловіки, що прийшли з пустими мішками до сільради і чекали хліба, звернулися до керівництва: "Врятуйте нас, адже ви забрали в нас хліб. Ми не хочемо вмирати з голоду. Робітники плячуть і їдять добутий нами хліб, а ми голодуємо!" [15, арк. 1079]. Проте, місцеві керівники, хоч і в більшості своїй були вихідцями із села, діяли в інтересах системи, частиною якої вони, волею чи неволею, вже стали. Розпорядок дня сільських активістів, управлінців колгоспів, членів партійних і радянських організацій визначався зверху. З болем у серці, або ж без нього, ці люди у межах своєї особистісних якостей виконували зовнішні інструкції. А революціонерам "вгорі" не було діла до маленького життя "вниз". У голоді селянства вони бачили лише загрозу проведення польових робіт.

Труднощі з весняною посівною 1930 р. були спричинені прямими наслідками примусової колективізації і розкуркулення. Голод ще більше поглибив катастрофічність ситуації. Селянство відчувало те справжнє місце у радянській державі, що виділила йому компартія. Моральна чи економічна мотивація до сумлінної повсякденної праці у колгоспах залишалася у небагатьох. Селяни навіть втратили інтерес до збору врожаю, бо вже не вірили, що їх зусилля щось змінять. Характерним був стан справ у вже згадуваній комуні ім. Дзержинського: "Весною не встигли засіяти 1386 га площі. З посіяної кукурудзи 40% не зійшло, а 50% загинуло, бо поле заросло бур'яном. Городини сохнуть через відсутність догляду, і перш за все, поливу... комуна із збиранням врожаю й обмолотом упоратися не змогла" [8, с. 18]. Безперечно, новий врожай рятував від голодної смерті, істотно покращив стан з харчуванням. Однак, відношення до щоденної колгоспної праці лишилися незмінним – занадто глибокої рани завдали пережиті події. Навіть у вересні 1930 р. через "неспроможність організувати" селян на полях Маріупольської округи залишалося необмолоченим 15-21% хліба, що стояв в копицях на полі і гинув під дощами [19]. На голод і знуцання селянство відповідало "зброєю слабких", бо іншої не мало.

Таким чином, якщо у межах всієї країни голод 1928-1929 рр. розцінюють як своєрідну "генеральну репетицію" Голодомору, то для селян Донбасу вона була повторена у перші ж місяці після офіційного оголошення Сталінін "великого перелому". Окрім примусу колективізації, страху від репресій і розкуркулення, повсякденне буття сільських мешканців визначав голод, який навесні-влітку 1930 р. більшою чи меншою мірою охопив території усіх округ, калічив долі тисяч людей. Пошук засобів для фізичного виживання став визначальним у щоденному розпорядку населення. Вже навесні 1930 р. мешканці сіл були змушені харчуватися сурогатами, від чого хворіли на "голодні хвороби". Десятки тисяч господарств залишилися без їстівних запасів. Разом із втратою моральних і економічних стимулів, люди подекуди не мали навіть фізичної змоги працювати на землі. Нестача продовольства, можливо, більше за інші фактори штовхала на активні форми протесту, що класифікувалися владою як "терористичні акти". Голод ставав і останнім аргументом для полишення селянами рідних домівок, своїх традиційних занять і вподобань. Процес розселення розпочав кардинальну зміну образу аграрно-промислового краю. Вже під час "першої більшовицької весни" на селі склався той увесь комплекс трагічних наслідків компартійного аграрного експерименту, який за кілька років остаточно набуде масштабу національної катастрофи. Для влади, яка "дбала про народ", такого застереження мало б бути більш ніж достатньо.

Джерела та література

1. Кульчицкий С.В., Шаталіна Е.П. Коллективизация сельского хозяйства и голод в 1932-1933 гг. / С.В. Кульчицкий, Е.П. Шаталіна // Новые страницы в истории Донбасса: Сборник статей. Кн. 2. – Донецк, 1992. – С. 23-51.

2. Климов А.О. До висвітлення трагедії Голодомору 1932-1933 років на Луганщині / А.О. Климов // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – Луганськ, 2006. – №17 (112). – С. 203-208.
3. Беспечный Т.А., Беспечная В.С. Горькая судьбина Донбасса. Документальное исследование голодомора в Приазовье / Т.А. Беспечный, В.С. Беспечная. – Донецк: Панорама Арт, 2009. – 82 с.
4. Кульчицкий С.В. Коллективизация сельского хозяйства на Донбасі: 1928 - 1938. Научно-популярный очерк / С.В. Кульчицкий — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 186 с.
5. Марочко В. Територія Голодомору: термінологічний та соціально-демографічний дискурс / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2013 – Вип. 22. – С. 166-178.
6. Марочко В. Повсякденне життя колгоспного села / В. Марочко // Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицкий — К.: Інститут історії України НАН України, 2012. — С. 239-355.
7. Марочко В.І. Голодомор 1932–1933 років на Донбасі / В.І. Марочко. — К.: Інститут історії України НАН України, 2015. — 96 с.
8. Парсенюк Б.Ф. Гірка пам'ять нашого народу / Б.Ф. Парсенюк // Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Донецька область. В 2-х частинах. Частина перша. – Донецьк: видавництво КП "Регіон", 2008. – С. 10-31.
9. Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.. – К.: Наук.думка, 2003. – 888 с.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3144. – 133 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3188. – 87 арк.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3191. – 131 арк.
13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927—1939. Документы и материалы. В 5 т. Т.2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2000. — 927 с.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3513. – 79 арк.
15. ЦАФСБ РФ. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 834. — Арк. 1072-1082. — Електронний ресурс. Режим доступу: http://rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/1930_10.shtml
16. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т.3. 1930-1934 гг. Кн.1. 1930-1931 гг. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. — М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2003. — 864 с.
17. Історія повсякденності в її етнічному вимірі: спогади грека комуніста / відп. ред. Л.Д. Якубова. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. — 332 с.
18. Сталин И.В. Сочинения. Т.12. / И.В. Сталин. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1949. — 397 с.
19. Хліб проростає в копицях // Наша правда: селянська газета (Маріуполь). — 1930. — 16 вересня.

Slavich E. V. Donbas peasants during the famine of 1930.

This article examines a little-investigated page in the history of Donbas peasantry — the famine of 1930. Highlighting the problem for the first time, the author attempts the comprehensive analysis of situation of Donetsk and Lugansk peasants in conditions of food shortage. On the basis of archival sources and memories of witnesses, the study characterizes the main causes of the hunger strike, its scale, dynamics, territorial boundaries and chronological framework, influence on everyday life. Much attention is paid to the analysis of social composition of starving people, their behavior, ways of salvation from the disaster, moods and moral and psychological condition. It is noted that hunger along with collectivization and dekulakization, was one of the factors of the exacerbation of the social tension in rural areas, and caused the beginning of large-scale peasantry reduction in the Donbas. Mass starvation of the rural population of the region in 1930 is ranked as the next harbinger of the large-scale tragedy that struck the whole country in 1932-1933.

Keywords: the Donbas, the peasantry, the famine of 1930, everyday life, behavioral strategies.

Славич Е. В. Крестьянство Донбасса во время голода 1930 г.

В статье рассматривается малоизвестная страница истории крестьянства Донбасса – голод 1930 года. Впервые выделив эту проблему, автор делает попытку комплексного анализа положения донецких и луганских крестьян в условиях недостатка продовольствия. На основе архивных источников и воспоминаний очевидцев характеризуются основные причины голодовки, приводятся ее масштабы, динамика, территориальные и хронологические рамки, влияние на повседневную жизнь. Большое внимание уделено анализу социального состава голодающих, их поведения, способов спасения от бедствия, настроений и морально-психологического состояния. Отмечается, что голод вместе с коллективизацией и раскулачиванием, был одним из факторов обострения социальной напряженности на селе, обуславливал начало масштабного раскрестьянивания Донбасса. Массовая голодовка сельского населения края в 1930 году оценивается как очередной предвестник широкомасштабной трагедии, поразившей всю страну в 1932-1933 гг.

Ключевые слова: Донбасс, крестьянство, голод 1930 г., повседневная жизнь, стратегии поведения.